

(Херсон)

ЛІРИЧНІ ТВОРИ РОЗИ АУСЛЕНДЕР У ПЕРЕКЛАДІ ПЕТРА РИХЛА

Стаття присвячена труднощам перекладу ліричних творів на матеріалі зіставного аналізу віршів Рози Ауслендер та їх перекладів, виконаних Петром Рихлом.

Ключові слова: переклад ліричних творів, міжкультурна комунікація, стилістичні ознаки тексту, труднощі перекладу.

This article is devoted to difficulties of translation of lyrical works on the material of contrastive-comparative analysis of Rosa Auslender's lyrics and their translations, made by Petro Rykhlo.

Key words: translation of lyrical works, multicultural communication, stylistic features of the text, difficulties of translation.

Немає потреби зайвий раз доводити важливість і значущість розвитку теорії та практики художнього перекладу в часи, коли більшість країн пристала на шлях інтенсивного взаємобміну культурними надбаннями в усіх галузях духовного життя націй. Термін “міжкультурна комунікація” набуває в XXI столітті глибшого сенсу та посідає одне з визначних місць у філологічних розробках останніх років. Наукові розвідки, присвячені особливостям відтворення поетики літературних творів іншою мовою, сприяють не лише кращому розумінню самих першотворів, а й розвитку та вдосконаленню перекладацьких традицій взагалі та в конкретному мовному середовищі зокрема. Усе сказане вище стосується повною мірою і зіставних досліджень, зокрема у галузі українських перекладів німецькомовної літератури, чому і присвячено цю публікацію.

11 травня 2011 року в багатьох країнах святкували 110-ту річницю від дня народження видатної німецькомовної поетеси українського походження Рози Ауслендер (Розалії Беатріс Рут Шерцер), творчість якої добре знайома шанувальникам німецької літератури XX ст., оскільки її ім'я посідає почесне місце у списку найвидатніших поетів Європи.

Твори Р. Ауслендер перекладено понад 60-ма мовами світу, зокрема російською мовою знаходимо переклади, виконані Давидом Гарбаром [2], Олексієм Глуховським [3], Ольгою Костровою [4], В'ячеславом Купріяновим [5], Грейнемом Ратгаузом [6] та багатьма іншими. Натомість україномовні читачі отримали змогу познайомитися з віршами Р. Ауслендер передусім завдяки діяльності відомого українського літературознавця й перекладача – Петра Рихла.

П. Рихло є не лише дослідником життєвого та творчого шляхів Рози Ауслендер, перекладачем понад сотні її віршів, учасником багатьох заходів, присвячених творчості цієї незвичайної жінки, а й укладачем видання вибраних творів поетеси під назвою “Час фенікса” [1].

У вступній статті до цього видання П. Рихло звертається до читачів із пропозицією “критичного зіставлення першотвору з перекладом” та припускає, що “на цьому шляху в деякого з допитливих читачів будуть свої особисті знахідки і відкриття” [1, с. 12]. Отже, слідуючи заклику перекладача,

наведемо декілька тез із зіставного аналізу віршів Р. Ауслендер та їх перекладів, здійснених П. Рихлом.

Одразу ж слід зауважити, що переклади Петра Рихла відрізняються чи не найбільшою близькістю до оригіналу, на відміну, скажімо, від перекладів його російськомовного колеги Д. Гарбара, перекладацькі спроби якого постають скоріш переспівами віршів поетеси і він сам доволі справедливо називає їх “переложеннями” (рос. “переложениями”) [2]. П. Рихлу, без сумніву, вдалося проникнути в поетику дуже непростих, часто філософських, схожих на “стару японську чи китайську поезію” [6] віршів Р. Ауслендер. Але відтворюючи поетику цих віршів, перекладач змушений був чи не на кожному кроці долати мовні труднощі у вигляді okazionalizmів, незвичного сполучення лексем, своєрідного авторського синтаксису, через який нерідко з’являється варіативність прочитання і розуміння, а отже і перекладу тексту тощо. Так, П. Рихло впевнено долає труднощі, пов’язані з перекладом лексико-семантичних авторських утворень, якими багата лірика Р. Ауслендер, наприклад: zu Wolkenrosen – до захмарних троянд [1, с. 168–169], Buchstabenstroh im Asterspruch – Солома літер у мові гайстр [1, с. 198–199], Vierliederland – Край чотиримовних пісень [1, с. 206–207], ein Dornwort – тернове слово [1, с. 242–243] та ін. А іноді перекладач і сам вдається до словотворчості і вводить у свій текст okazionalizmi, наприклад, у перекладі вірша “Fünf Dichter” (“П’ять поетів”): Hölderlin / um Gerechtigkeit ringender / Götterfreund – Гьольдерлін / тираноборчий / друг богів (Пер. П. Рихла) [1, с. 84–85]. Отже, у безперечній більшості випадків П. Рихло майстерно впорався з непростими перекладацькими завданнями, але деякі його рішення все ж таки підлягають, на наш погляд, перегляду й уточнення.

Художнє мовлення Р. Ауслендер (маються на увазі твори, написані вже у післявоєнні часи, точніше, після зустрічі поетеси з Паулем Целаном у 1957 р., яка призвела до “формальної і стилістичної переорієнтації творчої манери Розі Ауслендер” [1, с. 9]) відрізняється цілою низкою стилістичних ознак. Так, однією з найхарактерніших рис стилістики Р. Ауслендер постає цілковита відсутність пунктуаційних знаків у її творах, що сприяє активному залученню читача до сприйняття тексту: адже потрібно постійно замислюватися над прочитаним, шукаючи можливі варіанти оформлення синтагм та речень, а звідси – й майстерно приховані варіанти змісту.

Не є виключенням і синтаксичне оформлення її вірша “Verstehst du” (“Ти розумієш”). У цьому творі немає розділових знаків, але графічне оформлення тексту (розподіл на строфи через відступ поміж ними) та великі літери, з яких починаються слова напочатку строф, дають змогу стверджувати, що кожна строфа становить собою окреме речення. Отже, текст вірша складається з п’яти речень. При цьому структура речень, тобто порядок слів у них, а точніше – положення (а також граматична форма) дієслів-присудків вказує на те, що всі ці речення є питальними, наприклад, у першій та другій строфах: Erblickst du / die Fata Morgana / im Wüstenherz des Sandreichs // Erkennst du / das goldene Gefieder / einer Flügellandschaft < ... > – Ти помічаєш / фату-моргану / в пустельному серці піщаного царства // Ти впізнаєш / золоте оперення / крилатого ландшафту < ... > (Пер. П. Рихла) [1, с. 224–225]. Як бачимо, особливості німецького синтаксису дають змогу німецькомовному читачеві безпомилково ідентифікувати ці речення як питальні, а точніше, як риторичні запитання, що в даному випадку є дуже важливим для розуміння інтенції авторки – передати відчуття нестерпного болю тих, в кого відібрали право на рідну землю, на Батьківщину. Адже, як відомо, Роза Ауслендер пережила спочатку страшні для неї та її родини часи радянської влади, а потім і жахіття фашистської окупації і змушена була імігрувати до Сполучених Штатів.

У перекладі Петра Рихла, відповідно до оригіналу, також відсутні пунктуаційні знаки і кожна строфа починається зі слова, написаного з великої літери, що дозволяє й українському читачеві

сприймати строфи як окремі речення. Але структура українських речень, на відміну від німецьких, не може бути сприйнята в цьому випадку однозначно як структура питальних, що зумовлено особливостями синтаксису української мови. Ці речення у перекладі, як до речі і заголовок (“Ти розумієш”), можуть бути сприйняті як розповідні і інтерпретовані як твердження, констатація фактів тощо. А отже, безслідно зникає туга, біль і відчай, що майстерно втілені в тексті оригіналу на синтаксичному рівні через використання риторичних запитань. Щоб уникнути цієї неточності (двозначності), яка може призвести нарешті й до викривлення художнього змісту твору, можна було б використати структуру питального речення з питальним словом “чи”, наприклад: Чи помічаєш ти / фату-моргану / в пустельному серці піщаного царства // Чи впізнаєш ти / золоте оперення / крилатого ландшафту < ... > і т.д. У такому варіанті і заголовок (“Чи розумієш ти”), і остання строфа, яка є кульмінацією всього твору (Verstehst du / den Traum der Heimatlosen – Чи розумієш ти / мрію того хто втратив вітчизну), цілком відповідатимуть художньому задуму авторки – Рози Ауслендер.

Подібна ситуація виникає і з перекладом третьої строфи у вірші “Schwarze Fahne” (“Чорні знамена”) [1, с. 186–187]. Перші дві строфи цього твору становлять собою питальні речення з питальним словом: Wie dich erreichen / Bruder // Unter welchen Äpfeln / schläft dein Vertrauen – Як досягти тебе / брате // Під якими плодами раю / дримає твоя довіра (Пер. П. Рихла). Як бачимо, в українському варіанті перекладач використав також питальні речення з питальним словом. Натомість наступну, третю строфу, яка в оригіналі представлена, на наш погляд, так само питальним реченням тільки без питального слова, П. Рихло відтворює конструкцією, яка в українській мові може бути прочитана і як питальне речення, і як розповідне, оскільки, як це маємо і в поезії Р. Ауслендер, у тексті перекладу відсутні пунктуаційні знаки: Geht das Echo meiner Frage / in deiner Richtung – Котиться гомін мого запитання / в напрямку твого буття (Пер. П. Рихла) [1, с. 186–187]. Хоча наявність в українському варіанті й цього вірша питального слова “чи” зняло б можливість подвійного прочитання даного речення і не дуже зашкодило б ритміці твору, порівняймо: Чи котиться гомін мого запитання / в напрямку твого буття.

У своїх перекладах П. Рихло часто вдається до різного роду перекладацьких трансформацій. Так, наприклад, він застосовує смисловий розвиток, коли перекладає лексему Äpfeln (дослівний переклад – яблука) словосполученням плоди раю, побачивши в оригінальному тексті алюзію на біблійську історію про райський сад, в якому жили до вигнання Адам та Єва (вірш “Schwarze Fahne” (“Чорні знамена”) [1, с. 186–187]). Але така трансформація може бути виправдана тим, що насправді Р. Ауслендер багаторазово використовує біблійські сюжети або образи у власних творах: так, у вірші “Грішники” (“Sünder”) наявні рай та знов яблуко, чий „смак зробив нас / видющими“ (Пер. П. Рихла) [1, с. 212–213], у вірші “Прощення” (“Vergebung”) – змія (яку авторка, до речі, згадує з вдячністю: Die schöne / Schlange // Ich hab ihr / mein Sterben / verziehen – Прекрасна / змія // Я простила їй / свою смерть (Пер. П. Рихла) та Адам [1, с. 240–241], у вірші “Щодня” (“Jeden Tag”) згадуються янгол та пресвітлий Боже [1, с. 236–237], у вірші “Про дерева” (“Über Bäume”) – Дерево пізнання [1, с. 214–215] та ін.

Іноді П. Рихло вдається до синтаксичних перестановок, які порушують симетричність структури текстів оригіналу та перекладу і яких в більшості випадків можна б було уникнути. Наприклад, у перекладі першої строфи вірша “Mit verbundenen Augen” (“Із зав’язаними очима”) поміняно місцями другий та третій рядок: Mit verbundenen Augen / die Wurzeln des Himmels / erblicken – Із зав’язаними очима / уздріти / коріння неба (Пер. П. Рихла) [1, с. 168–169]. Хоча така трансформація не видається тут об’єктивно зумовленою, а отже, її можна було б уникнути, порівняймо: Із зав’язаними очима / коріння неба / уздріти. В запропонованому нами варіанті

дещо порушено типовий для української мови порядок слів у реченні, але це явище є доволі розповсюдженим у поетичній мові і, з одного боку, надає відповідної ліричності тексту перекладу, а з іншого, є більш наближеним до тексту оригіналу, що в даному випадку сприяє досягненню адекватності у перекладі.

Наступним прикладом синтаксичних перестановок може слугувати переклад другої строфи вірша “Bekanntnis II” (“Освідчення II”): Ich habe dich erkannt / als wir im Stein / zusammen / schwiegen – Я знала тебе / коли ми разом / мовчали / в камені (Пер. П. Рихла) [1, с. 228–229]. Тут бачимо неспівпадіння у другому, третьому та четвертому рядках. Порівняймо з варіантом, який більш точно відтворює будову оригіналу і є цілком можливим з позицій мови перекладу: Я знала тебе / коли ми в камені / разом / мовчали. До речі, дієслово erkennen з першого рядку означає не “знати” (варіант, запропонований П. Рихлом), а “впізнавати”, що дещо змінює зміст тексту, адже вказує на те, що ліричний герой (або героїня) та той, кому власне присвячено вірш-освідчення, були колись раніше знайомі, а потім зустрілися знов. Тому ми пропонуємо такий варіант перекладу другої строфи цього твору: Я впізнала тебе / коли ми в камені / разом / мовчали.

Отже, як бачимо, переклад текстів ліричних творів пов’язаний із низкою труднощів, зумовлених зокрема й особливою стилістикою художнього мовлення автора. Переклад віршів Рози Ауслендер, тексти яких характеризуються цілою низкою стилістичних особливостей, вимагає від перекладача високої професійної майстерності. Але і в тому випадку, коли за справу береться такий досвідчений професіонал, як Петро Рихло, лишається місце для критичного зіставлення його перекладів із текстами першотворів, що, однак, жодним чином не зменшує його визначного внеску у розвиток теорії та практики перекладу як засобу міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ауслендер Р. Час фенікса. Вибрані вірші. Упорядкування, вступна стаття і переклад Петра Рихла / Роза Ауслендер. – Чернівці: “Молодий буковинець”, 1998. – 248 с.
2. Гарбар Д. Те годы – эти имена: Роза Ауслендер [Електронний ресурс] / Давид Гарбар. – 24.06.11 г. – Режим доступу: <http://berkovich-zametki.com/Nomer9/Garbar2.htm>
3. Глуховский А. Стихи Розы Ауслендер: перевод с немецкого [Електронний ресурс] / Алексей Глуховский. 24.06.11 г. – Режим доступу: <http://www.stihi.ru/2006/11/08-1507>
4. Кострова О. Лирический мир Розы Ауслендер: Стихи о художниках [Електронний ресурс] / Ольга Кострова. – 14.03.11 г. – Режим доступу: http://olgakostrova.narod.ru/Auslander_M.htm
5. Куприянов В. Роза Ауслендер: 1901-1988, Мы поэты [Електронний ресурс] / Вячеслав Куприянов. – 4.03.11 г. – Режим доступу: <http://www.stihi.ru/2010/01/17/4597>
6. Ратгауз Г. Пейзажи из дыма [Електронний ресурс] / Грейнем Ратгауз. – 10.03.11 г. – Режим доступу: <http://www.lechaim.ru/ARHIV/157/auslander.htm>